

НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ SHADOW EMPLOYMENT IN UKRAINIAN LABOR MARKET

УДК 316.32:331.556.4

Волкова Н.В.

к.держ.упр.,
доцент кафедри економіки та соціально-
трудоу відносин

Університет митної справи та фінансів

Барабаш Н.М.

студент

Університет митної справи та фінансів

Білодід К.В.

студент

Університет митної справи та фінансів

У статті розглянуто основні причини виникнення, сфери поширення, умови існування та наслідки тіньової зайнятості населення України. Проаналізовано статистичні дані, в результаті яких виявлено ризики поширення та шляхи мінімізації, обмеження масштабів тіньової зайнятості на ринку праці.

Ключові слова: тіньова зайнятість, тіньова діяльність, тіньовий ринок праці, тіньові доходи, заробітна плата «в конвертах», детінізація зайнятості.

В статье рассмотрены основные причины возникновения, сферы распространения, условия существования и последствия теневой занятости населения Украины. Проанализированы статистические данные, в результате которых выявлено риски

распространения и пути минимизации, ограничения масштабов теневой занятости на рынке труда.

Ключевые слова: теневая занятость, теневая деятельность, теневой рынок труда, теневые доходы, заработная плата «в конвертах», детенизация занятости.

The article examines the main causes, incidence, conditions for the existence and consequences of shadow employment in Ukraine. Analyzed the statistics, in which the identified risks and ways to minimize the spread, limiting the shadow employment in the labor market.

Key words: shadow employment shadow activities, black market labor, shadow income, wages «in envelopes» legalization of employment.

Постановка проблеми. В Україні впродовж останніх років спостерігається погіршення загальної економічної кон'юнктури, значне відставання реального життя від існуючих стандартів, формується високий рівень суспільного незадоволення діяльністю влади. Так надмірна інфляція, спад виробництва, вимушена неповна зайнятість та безробіття, низькі стандарти оплати праці, значна непристосованість до нових умов системи соціального захисту, відсутність законодавчих важелів впливу призводять до падіння реальних доходів домогосподарств; посилення майнової диференціації населення; поширення та поглиблення бідності[5]. Зрозуміло, що за таких умов господарювання тіньова економіка набуває темпу росту. Проблема безробіття надзвичайно актуальна, так як праця – чи не найважливіший фактор виробництва, бо саме завдяки їй можна ефективно поєднати природні ресурси і засоби виробництва задля забезпечення максимального випуску товарів і послуг, що у свою чергу сприяє задоволенню потреб споживачів та зростанню прибутків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам регулювання ринку праці, відтворення трудового потенціалу приділено багато уваги в роботах М. Армстронга, Д. Гелбрейта, Р. Еренбурга, Дж. Кейнса, К. Макконнелла, А. Оукена, П. Самуельсона, В. Марцинкевича, А. Рофе, А. Смита, а також у працях українських вчених: О. Амоші, А. Базилюк, Д. Богині, І. Бондар, О. Грішнєвої, Т. Заяць, А. Колота, О. Кузнєцової, Е. Лібанової, О. Новикової та ін.

Теоретичні і практичні аспекти самозайнятості, неформальної зайнятості населення висвітлюються у роботах В. Гімпельсона, Р. Капелюшнікова, Т. Базиленко, Д. Стребкова, П. Петракова. Серед українських вчених, що зробили вагомий внесок у дослідження причин неформальної зайнятості, слід відзначити праці С. Бандура, І. Гнибіденка, Е. Лібанової, О. Макарової, П. Саблука, М. Соколик, В. Юрчишина та ін.

Метою статті є аналіз тіньової зайнятості на ринку праці України, визначення існуючих проблем поширення та розвитку тіньової зайнятості та розробка пропозицій щодо напрямів мінімізації цієї проблеми.

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Прямі	Непрямі		
	Формалізовані		Експертні
	Методи оцінювання тіньового ринку праці	Методи оцінювання тіньової зайнятості через оцінювання тіньової економіки	
Соціологічні опитування	Метод PREALC	«Італійський» метод	Індивідуальні
Вибіркові обстеження	Метод «неврегульованого ринку праці»	Метод «валютного коефіцієнту»	Колективні
		Метод «витрати населення — роздрібний товарооборот»	
	Метод Контіні	Метод фізичного внеску	
		Метод сукупного попиту і сукупної пропозиції (Харашішвілі)	

Виклад основного матеріалу. Вже сьогодні в Україні спостерігається вплив частини населення із офіційного сектора економіки до тінювого, що становить реальну проблему, загрожує безпеці, суспільній моралі та добробуту населення.

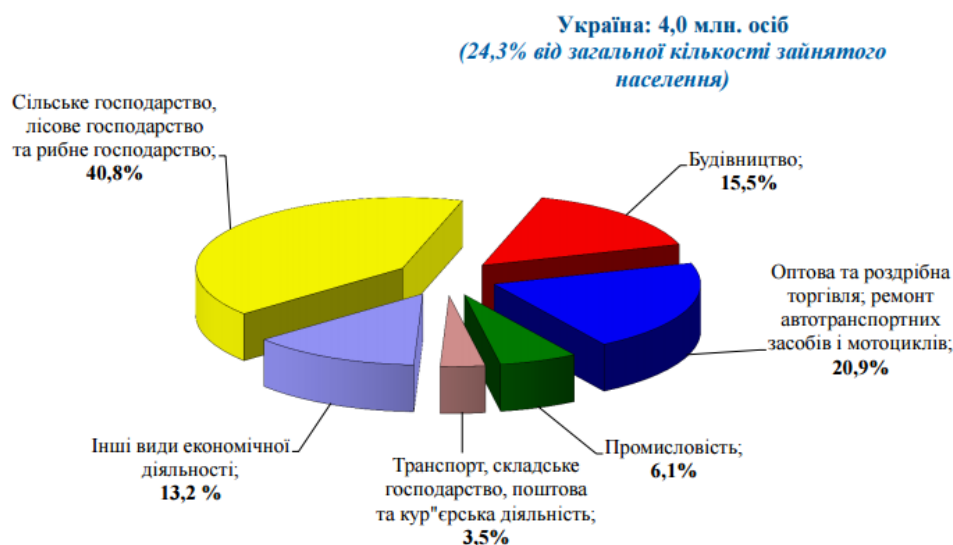
Неформальна зайнятість – зайнятість, що визначається кількістю неформальних робочих місць на підприємствах формального чи неформального секторів або в домогосподарствах упродовж звітного періоду. Іншими словами, це діяльність населення у неформальному секторі економіки. Такий процес виникає лише тоді, коли нормальна, діюча економіка не може задовольнити потреби людей. Так, наприклад, неформальна зайнятість виникає внаслідок безробіття та інших негативних соціальних та економічних явищ, коли заробітна плата не може покривати усі витрати на проживання. Власне тому для України пріоритетним завданням виступає детінізація ринку праці, що передбачає обмеження обсягів тінювого сектору та створення сприятливих умов для легальної економічної діяльності суб'єктів господарювання, використання тінювих капіталів на користь суспільства, прискорення соціально – економічного розвитку країни та наповнення на цій дохідної частини бюджету [3].

До основних причин і наслідків поширення тінювих схем у вітчизняній сфері зайнятості слід віднести: скорочення виробництва в основних видах економічної діяльності під впливом розгортання соціально-економічної та політичної кризи в країні; гальмування економічних реформ унеможлиблює активізацію інвестиційно-інновацій-

них процесів, що надало б можливість збільшити кількість нових робочих місць; недосконалість регулятивних механізмів ринку праці спричинює низькі економічні стимули до офіційного працевлаштування працівників; відсутність ефективної системи контролю й покарання за порушення роботодавцями чинного законодавства у сфері трудових відносин; нестабільність фіскальної політики в державі та несприятливі умови для ведення легального бізнесу; розбалансованість ринку праці й освітніх послуг зумовлює перекося в професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили та її невідповідність потребам роботодавців; надмірний податковий тягар, фінансово-економічна вразливість і низькі доходи населення, поширення бідності серед працюючих; недовіра до організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства; низька якість державних послуг і відсутність системи державних стандартів з їх надання знижує мотивацію населення до наповнення бюджету та соціальних фондів; низька довіра до державних інституцій і ліберальна система покарання за порушення додаткового й трудового законодавства провокують ухиляння від оподаткування та внесків у соціальні фонди тощо [4].

Існування такого соціально-економічного явища, як тінювий ринок праці зумовлює суттєве скорочення у структурі доходів бюджету, зокрема, частки податкових надходжень. Проблема тінювої економіки – це не лише проблема економічна, а й соціальна. За великих обсягів тінювого сектора

Зайняте населення у неформальному секторі економіки у 2016 році (за видами економічної діяльності)

За даними Державної служби статистики України

Рис. 1. Зайняте населення у неформальному секторі економіки у 2016 році

економіки суттєво зменшуються надходження до дохідної частини державного бюджету, а отже, зменшується видаткова частина на виплату пенсій та інших соціальних виплат, заробітної плати, стипендій тощо.

Протягом останніх років одним із головних завдань державної політики України є концентрація зусиль усіх гілок влади на комплексному здійсненні радикальних економічних, правових, організаційних і силових заходів щодо рішучого обмеження корупції і тіньової зайнятості. За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), рівень тіньової зайнятості в Україні становить близько 9%. Разом з тим, специфікою тінізації ринку праці в Україні є наявність комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати «в конвертах» [2].

За даними Державної служби статистики, кількість економічно активного населення віком від 15 до 70 років у середньому у 2016 році становила 18,0 млн осіб (у 2015 році – 18,1 млн осіб). Рівень економічної активності серед осіб віком 15–70 років, склав 62,2% (у 2015 році – 62,4%). Найвищий рівень економічної активності був у Миколаївській, Рівненській, Харківській, Дніпропетровській областях та м. Києві, а найнижчий – у Хмельницькій, Тернопільській, Донецькій та Волинській областях. Чисельність зайнятого населення у віці 15–70 років, становила 16,3 млн осіб (у 2015 році – 16,4 млн осіб). У структурі зайнятого населення 84,4% складають наймані працівники, 1,2% – роботодавці, 14,2% – самозайняті особи, решта – безкоштовно працюючі члени сім'ї. Серед зайнятого населення 24,3% (або 4,0 млн були зайняті

у неформальному секторі економіки (у 2015 році частка таких осіб становила 26,2%).

Серед видів економічної діяльності найбільш поширеною неформальною зайнятістю була у сільському, лісовому та рибному господарствах (40,8%), у оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів (20,9%), а також у будівництві (15,5%). У 2016 році не відбулося значних змін у професійному складі зайнятого населення[1]. Як і у попередні роки, кожен п'ятий займав робочі місця, що відносяться до класу найпростіших професій, 18% зайнятих становили – професіонали, 17% працівники сфери торгівлі та послуг, 12% – кваліфіковані робітники з інструментом, стільки ж фахівці, 11% – робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування та машин [2].

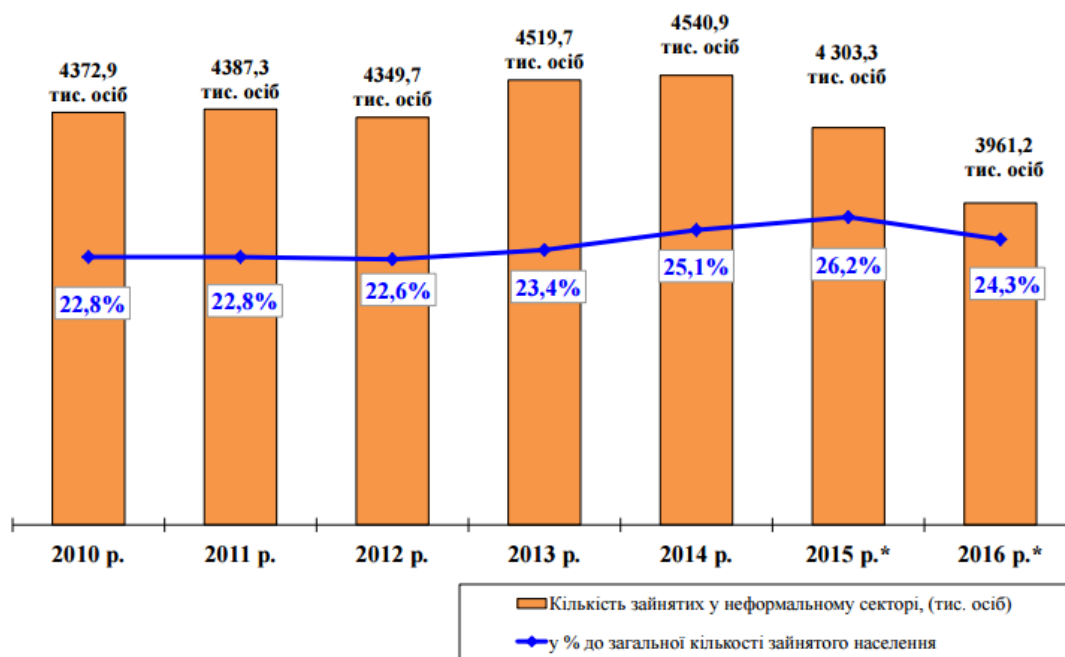
Основною причиною виникнення тіньового ринку праці є наявність можливостей для певної частини економічних агентів не дотримуватися існуючого законодавства. Доречно також виділити й фактори, що сприяють розвитку даного процесу:

1) низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки;

2) складна система оподаткування, нестабільність податкового законодавства, високий податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єкти господарювання.

Сьогодні загальна сума цих відрахувань становить 37,5%, з яких пенсійний збір – 32%, страхові внески в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – 2,9%, страхування на випадок безробіття – 1,9%,

Зайняте населення у неформальному секторі економіки

За даними Державної служби статистики України

* без урахування частини зони проведення антитерористичної операції

Рис. 2. Зайняте населення у неформальному секторі економіки

а ставка страхового збору в разі нещасного випадку на виробництві залежить від галузі. Разом з єдиною ставкою на доходи фізичних осіб, загальне навантаження на фонд заробітної плати становить 50,5%; [2].

– низька якість державних послуг, передусім тих, що стосуються життєзабезпечення громадян і надаються медичними установами, закладами освіти та комунальними службами;

– надмірне регулювання підприємницької діяльності, високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців;

– відсутність довіри до державних інституцій.

На сьогодні в Україні серед головних причин існування тіньової економіки можна назвати кризу системи управління, дисбаланс між розвитком продуктивних сил та виробничими відносинами, великий розрив між багатими і бідними прошарками населення, відсутність середнього класу як стабілізаційного фактора в суспільстві, високі податки й нерівномірний їх розподіл, надмірне регулювання підприємницької діяльності, недосконалість законодавства, високу вартість кредитів, недостатню ефективність управління державним майном, низьку підприємницьку культуру, високий рівень корупції та відсутність науковообґрунтованої та ефективної, при практичному застосуванні, стратегії й програми детінізації економіки країни. Якщо дивитися за параметрами динаміки грошових доходів і витрат населення, виникає такий висновок: відбувається не стільки економічне зростання, хоча воно, безумовно, є, скільки детінізація економіки [5].

Одна з причин цього явища, з нашої точки зору, може бути пов'язана із запровадженням спрощеної системи оподаткування. Фактично у багатих людей з'явилася можливість показувати обсяги свого виробництва і нічого при цьому не платити до казни, що й стало потужним чинником детінізації останніми роками. З цим треба рахуватися. З іншого боку, неможливо зруйнувати тіньову економіку лише «згори». Треба впливати на свідомість середнього класу населення країни, який втягнутий у тіньові відносини. Власник підприємства, який приховує свої доходи, не робить це самостійно. Він обов'язково залучає до цього своїх працівників. Сьогодні на це згодні і власники підприємства, із зрозумілих причин, і найманий працівник, тому що він отримує більші кошти, не сплачуючи за це податки та нічого не втрачаючи.

Одним із завдань політики детінізації є розірвати цей зв'язок. Зробити це можна, на нашу думку, шляхом ефективної дії загального соціального страхування, передусім, пенсійного.

Тіньові гроші – це результат людської праці. Якщо існують тіньові гроші, то існують й сотні тисяч «підневільників», які в «тіні», тобто за межами будь-якого соціального захисту з боку держави, створюють багатство декількох десятків українських олігархів та магнатів.

Державна політика детінізації має містити дві взаємоузгоджені складові. З одного боку, це адміні-

стративна складова детінізації, що передбачає кроки щодо посилення адміністрування збору податків та перекриття шляхів ухиляння від сплати податків [3].

Для посилення контролю за економічною діяльністю суб'єктів господарювання з метою запобігання тіньовій зайнятості можна запропонувати наступні заходи:

– внесення змін до законодавства, що посилять відповідальність за несплату податків;

– розробка та прийняття нормативних актів про обов'язкову декларацію доходів при придбанні власності на значну суму;

– розширення повноважень Податкової адміністрації та збільшення кількості податкових перевірок.

Висновки з проведеного дослідження.

Тіньову зайнятість розглядають в умовах трансформаційної економіки, як абсолютно очевидний факт, а її нелегальність зумовлена нестабільністю соціально-економічних інститутів. Збільшення тіньової зайнятості вбачаємо у скороченні виробництва в найосновніших видах економічної діяльності, низькій частці оплати праці у випуску, збереженні високого рівня бідності працездатного та працюючого населення, високому рівні оподаткування легального бізнесу, в т.ч. внесків у державні соціальні фонди, низькому рівні дотримання установлених законів і, як результат, втраті довіри до правоохоронної, судової систем держави. Хоча внаслідок зайнятості у тіньовій сфері можна зберегти трудовий потенціал, це призводить до сприяння вирішенню проблем доходів і навіть виживання певної частини населення, але також зумовлює велику додачу зусиль та ресурсів для приховування такої діяльності, так і її наслідків, а найголовніше – призводить до нестачі обов'язкових податкових надходжень у результаті тіньової оплати праці, що досить необхідні для забезпечення основних функцій держави.

Більшість населення, залученого до неформальної економіки, цілком свідомо та добровільно зробила вибір на її користь. У той же час багато роботодавців схильні порушувати норми трудового законодавства, нав'язуючи працівникам неформальну зайнятість як безальтернативне явище.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ангелко І.В. Тіньова зайнятість населення України: причини, наслідки та шляхи подолання [Електронний ресурс] / І.В. Ангелко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – Т. 1. – С. 69–74. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2012_2_1/069-074.pdf.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

3. Аналіз нелегального ринку праці в Україні та перспективи його подолання [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/16652/1/%D0%94%D0%B8%D1%88%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%82%20%D0%9E.%D0%9C.pdf>

4. Струченко О. Неформальна зайнятість населення України: кількісний та якісний виміри / О. Струченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/neformalna-zajnyatist-naselennya/#more-20575>

5. Ангелко І.В. Неформальна зайнятість

населення України в сучасних умовах [Текст] / І.В. Ангелко // Український соціум. – 2010. – № 3. – С. 124–132.

6. Білоскурський О. Неформальна економічна активність: спроба оцінки її масштабів в Україні [Текст] / О. Білоскурський // Наукові записки НаУКМА: Збірник наукових праць. – 2001. – Т. 19. Соціологічні науки. – С. 51–57.

7. Баланда А.Л. Неформальна зайнятість (методологія і методика дослідження) [Текст]: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 / А.Л. Баланда; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 18 с.

REFERENCES:

1. Anhelko I.V. Tinova zainiatist naselennia Ukrainy: prychny, naslidky ta shliakhy podolannia [Elektronnyi resurs] / I.V. Anhelko // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu. – 2012. – # 2. – Т. 1. – С. 69–74. – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2012_2_1/069-074.pdf.

2. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>

3. Analiz nelegalnogo rynku pratsi v Ukraini ta perspektyvy yoho podolannia [Elektronnyi resurs]. – 2017. – Rezhym dostupu do resursu: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/16652/1/%D0%94%D0%B8%D1%88%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%82%20%D0%9E.%D0%9C.pdf>

4. Struchenko O. Neformalna zainiatist naselennia Ukrainy: kilkisnyi ta yakisnyi vymiry / O. Struchenko [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://commons.com.ua/neformalna-zajnyatist-naselennya/#more-20575>.

5. Anhelko I.V. Neformalna zainiatist naselennia Ukrainy v suchasnykh umovakh [Tekst] / I.V. Anhelko // Ukrainskyi sotsium. – 2010. – #3. – С. 124-132.

6. Biloskurskyi O. Neformalna ekonomichna aktivnist: sproba otsinky yii masshtabiv v Ukraini [Tekst] / O. Biloskurskyi // Naukovi zapysky NaUKMA: Zbirnyk naukovykh prats. – 2001. – Т.19. Sotsiologichni nauky. – С. 51-57.

7. Balanda A.L. Neformalna zainiatist (metodolohiia i metodyka doslidzhennia) [Tekst]: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.09.01 / A.L. Balanda; Kyivskyi natsionalnyi un-t im. T. Shevchenka. – К., 1999. – 18 s.